

Voorwoord

Onderwijs voor solidariteit

Onderwijs komt tot stand binnen een samenleving. Vandaag leven we in een boeiende en vooral uitdagende tijd, waarop het onderwijs van de toekomst een antwoord dient te vinden. Onze tijd wordt wel eens vergeleken met de industriële revolutie. Deze keer moet de ecologische transitie echter veel sneller gaan, en weidser. Waar de sociale verzorgingsstaat, als antwoord op de sociale kwestie van de 19de eeuw, vorm kreeg in meer dan 150 jaar en in een klein deel van de wereld, moeten wij nu binnen een tijdsspanne van nauwelijks 30 jaar een rechtvaardige transitie maken, wereldwijd. Nog nooit in de geschiedenis heeft zo'n grote maatschappelijke verandering zich in zo'n korte tijd moeten voltrekken.

Ongeveer 15% van de Belgische gezinnen leeft onder de armoedegrens, en nog eens circa 15% heeft een inkomen dat niet meer dan 20% boven deze grens ligt. Ongeveer een derde van de gezinnen heeft dus geen of slechts beperkte financiële middelen om te investeren in duurzame technologieën zoals warmtepompen, zonnepanelen, laat staan elektrische auto's om zo de onvermijdelijke stijgingen van prijzen van fossiele brandstof en voeding te vermijden. In armere landen, binnen Europa en in de wereld, liggen deze cijfers nog vele malen hoger.

Solidariteit

De geschiedenis leert dat alleen diepere en bredere solidariteit ons vreedzaam door grote transities kan leiden. Ook nu moet de samenwerking, zowel Europees als mondiaal, worden versterkt, zoals Robert Schumann na het cataclysmen van de wereldoorlogen goed begrepen had: *'L'esprit européen, c'est la volonté de solidarité au cœur du danger'*. Bijgevolg zag hij concrete solidariteit als basis om het Europees project tot stand te brengen: *'L'Europe ne se fera pas d'un coup, ni dans une*

construction d'ensemble : elle se fera par des réalisations concrètes créant d'abord une solidarité de fait'.

Lasten en baten moeten rechtvaardiger worden verdeeld, iets dat de industriëlen en vakbondslieden die in 1944 het 'Ontwerp van overeenkomst tot sociale solidariteit' onderhandelden, ook goed begrepen hadden. De ecologische transitie stelt ook nu moeilijke kwesties van distributieve en erkennings- en participatieve rechtvaardigheid. Deze veelzijdige nadruk op solidariteit vormt een belangrijke richtingaanwijzer voor al wie aan toekomstgericht hoger onderwijs vorm wil geven. Ervaring met en aandacht voor solidariteit in het onderwijs zijn een grondvest om solidariteit in de samenleving te kunnen voeden.

Warme en koude solidariteit

Warme solidariteit is de nabije, filantropische solidariteit, die van onderuit groeit, op plaatsen voor sociale innovatie. Koude solidariteit zijn de structurele, wettelijk gewaarborgde mechanismen van sociale zekerheid, collectieve goederen en diensten.

Vaak wordt warme solidariteit tegengesteld aan structurele, koude solidariteit. Dat is fout. Beide vormen zijn nodig om een samenleving te dragen en veilig doorheen transities te leiden: ze vullen elkaar aan en versterken elkaar. Voedselbanken mogen natuurlijk nooit dienen als stoplap op tekortkomingen van de sociale zekerheid. Structurele solidariteit is sterker want gebaseerd op rechten, het omvat bredere solidariteitskringen en steunt op instituties, afdwingbare wetten en besluiten.

Maar het middenveld, sociale ondernemingen en innovatieve projecten zijn onmisbaar. Ze luiden de klok – denk aan de klimaatjongeren of aan 'Noodhulp onder protest', de slogan van de voedselbanken. Ze brengen experimenten voort – en ze slaan bruggen. De sociale zekerheid is voortgekomen uit kleine vormen van solidariteit op beperkte schaal, zoals de maatschappijen van onderlinge hulp in een groeiend aantal bedrijven. Ze brengen eveneens nieuwe kennis voort om complexe problemen aan te pakken. Warme solidariteit helpt noden te verlichten. Het brengt hoop en vertrouwen, en maakt gelukkig, omdat mensen daar iets kunnen betekenen voor elkaar en steentjes kunnen verleggen.

De samenhang tussen warme en koude solidariteit vormt een uitdaging voor hoger onderwijs: hoe kunnen jongeren buiten de muren van het leslokaal treden om warme solidariteit in de krachtige leeromgeving van de samenleving te ervaren? En hoe kunnen ze inzicht krijgen in de nood aan structurele veranderingen

binnen die samenleving, en creatieve oplossingen zoeken tot koude solidariteit die bijdraagt aan een meer rechtvaardige wereld?

Moreel kompas

Iedereen voelt aan dat de transitie een grondige verbouwing vereist van onze welvaartsstaat. Maar hoe moeten we dat aanpakken? De geschiedenis leert dat ingrijpende maatschappelijke veranderingen niet succesvol van bovenaf kunnen worden opgelegd. Modellen die gebaseerd waren op een starre blauwdruk van een utopie mislukten keer op keer.

De sociale verzorgingsstaat was nooit een utopie zoals door Thomas More meesterlijk bespot in *Utopia*. Er was geen vastomlijnd plan, het was een dynamisch project, een voortdurend groeiend en veranderend geheel, van onderuit opgebouwd, voortdurend zoekend naar evenwicht en compromis in wisselende spanningsvelden. Stukje bij beetje kwam hij tot stand, door sociaal overleg, politieke arbitrage, en met de medewerking van vele partners en organisaties, groot en klein. *Muddling through*: met de voeten in de modder, al werkend en al lerend, samen zoekend naar de best mogelijke oplossingen.

Het is nu niet anders, en ook daar ligt een uitnodiging voor hoger onderwijs.

In dit lastige en conflictvolle proces is een sterk en betrouwbaar moreel kompas essentieel, als houvast om de juiste koers te houden. Tijdens de industriële revolutie bood de encyclopedie *Rerum Novarum* een moreel kompas voor de sociale uitdagingen van die tijd. Vandaag hebben we *Laudato Si'*, dat oproept tot een ecosociale wereld. Ook UNESCO bepleit een nieuw sociaal contract voor toekomstgericht onderwijs. Deze en andere teksten vormen een inspiratie om verder een moreel kompas voor hoger onderwijs uit te bouwen.

Wat betekent dat allemaal voor het pedagogisch model voor hoger onderwijs?

Als docenten moeten we studenten inzicht geven in hoe de wereld in elkaar zit en wat kan bijdragen tot verandering. We moeten hen kritisch leren nadenken over alternatieve toekomst, met feiten, cijfers en wetenschappelijke analyse. Maar ook door participatief ervaringsgericht onderwijs waarbij geleerd wordt in en door maatschappelijk engagement in plaatselijke initiatieven van warme solidariteit, mee zoekend naar antwoorden op de noden van de tijd en mee denkend over alternatieve toekomst.

Dit boek reikt tal van voorbeelden aan van hoe dit reeds in Vlaanderen gebeurt door de innovatieve en unieke onderwijscultuur van service-learning. Bovendien biedt het een sterk onderbouwd inzicht in de vele facetten van het pedagogisch model van service-learning. Het is het resultaat van een concrete samenwerking tussen docenten en onderwijsondersteuners uit zowat alle instellingen van hoger onderwijs in Vlaanderen. Daarmee draagt het boek niet alleen inhoudelijk, maar ook daadwerkelijk bij tot de gezamenlijke zoektocht naar onderwijs voor solidariteit.

Service-learning vaart op kennis, engagement en hoop. In de transformatieve tijd die de onze is, zou elke jongere de kans moeten krijgen om daaraan deel te nemen.

Bea Cantillon

Professor emeritus sociaal beleid, Universiteit Antwerpen
– voorzitter UCSIA vzw

Inleiding

Kaat Somers (UCSIA vzw), Maaïke Mottart (Arteveldehogeschool)
& Nicolas Standaert (KU Leuven)

‘Onze mensheid en planeet Aarde staan onder bedreiging. De pandemie heeft aangetoond hoe kwetsbaar en onderling verbonden we zijn. Nu is er dringend gezamenlijke actie nodig om van koers te veranderen en onze toekomst opnieuw vorm te geven.’ (UNESCO, 2021, p.1)

Met deze oproep begint het UNESCO-document *Reimagining our futures together*¹ over het onderwijs van de toekomst. Onze samenleving wordt geconfronteerd met complexe maatschappelijke problemen zoals klimaatverandering, migratie en armoede, zogenaamde *wicked problems*, vraagstukken waarvoor geen eenvoudige oplossingen bestaan. In deze context volstaat een onderwijsopleiding gericht op een specifiek beroep of werkveld vaak niet langer. Onze huidige kennismaatschappij vraagt van hoger onderwijs dat het studenten ‘toekomstgericht’ opleidt, met de nodige kennis, vaardigheden én attitudes om een levenslange positieve bijdrage te leveren aan een duurzame samenleving.²

Bovendien groeit het besef dat waardevolle kennis niet alleen binnen de muren van onderwijsinstellingen aanwezig is, maar ook daarbuiten. Zo vinden nieuwe, eerder ongehoorde stemmen hun weg naar wetenschappelijk onderzoek en onderwijs.³ Hierdoor vervaagt de grens tussen kennisinstellingen en de maatschappij en verandert de rol van universiteiten en hogescholen: naast onderzoek en onderwijs wordt sociale verantwoordelijkheid in samenwerking met maatschappelijke partners hoe langer hoe meer gezien als een derde kernopdracht van het hoger onderwijs. Deze context daagt het hoger onderwijs uit: hoe leiden we studenten op die zich richten op de wereld en de toekomst mee vorm willen geven?

Bovenstaande tendensen geven voeding aan een roep voor meer authentiek en ervaringsgericht leren in hoger onderwijs, met aandacht voor reële uitdagingen in de samenleving. Traditioneel vindt hoger onderwijs plaats in een schoolse omgeving:

een aula of praktijklokaal waarin de docent de wereld binnenbrengt. Authentiek leren vraagt dat studenten uit deze vertrouwde omgeving stappen, en zelf de samenleving betreden. Die samenleving wordt dan het ‘klaslokaal’ waarin ze worden uitgedaagd om samen te werken met anderen en zich te oriënteren binnen de complexe en onzekere maatschappelijke realiteit.⁴ Zo wordt de samenleving zelf een krachtige leeromgeving.

Service-learning is een manier om dit authentiek leren vorm te geven en kan daarmee een antwoord zijn op de nieuwe noden in het onderwijs en de samenleving. In service-learning gaan studenten in samenwerking met externe, maatschappelijke partners op zoek naar antwoorden op de uitdagingen van de hedendaagse samenleving. De pedagogie helpt studenten om dat wat ze leren te koppelen aan de samenleving waarin ze leven, én geeft maatschappelijke actoren een stem in het onderwijs.

Met service-learning kunnen hogeronderwijsinstellingen hun onderwijs, onderzoek en dienstverlening afstemmen met, en ten dienste stellen van de samenleving. Onderwijs en onderzoek worden relevanter, zichtbaarder en toegankelijker doordat ze gelinkt worden aan de sociale realiteit. Nieuwe onderzoeksvragen en onderzoeksvormen treden hierdoor naar voren en nieuwe inzichten sijpelen binnen in het onderwijs. Het is een manier voor hoger onderwijs om vanuit de drie kernopdrachten van onderwijs, onderzoek en dienstverlening bij te dragen aan een meer duurzame, solidaire en rechtvaardige samenleving.

In dit boek maak je kennis met de wat, het waarom, en hoe van de service-learning pedagogie. We lichten de kernprincipes van service-learning toe en maken een kruisbestuiving tussen service-learning en andere relevante educatieve thema's. Hiermee willen we je op weg helpen om zelf aan de slag te gaan in je eigen onderwijspraktijk. Dat alles doorspekken we met een waaier aan voorbeelden uit de hogeronderwijsinstellingen van het Vlaamse Netwerk voor Service-Learning in Hoger Onderwijs.

Het boek *Service-learning in hoger onderwijs – De samenleving als krachtige leeromgeving* bestaat uit vier delen: een inleidend gedeelte over de wat en het waarom van de service-learning pedagogie; een tweede deel waarin we handvaten aanreiken voor service-learning vakontwerp; een derde, thematische verkenning van actuele trends in het hoger onderwijs en hoe service-learning daarin vorm kan krijgen; en een laatste, concluderend hoofdstuk waarin we de mogelijkheden van service-learning als transformatieve onderwijsvorm verkennen.

In het eerste deel van het boek staan we stil bij **de wat en het waarom van de service-learning pedagogie**. Kaat Somers (UCSIA vzw), Maaïke Mottart (Arteveldehogeschool) en Nicolas Standaert (KU Leuven) stellen een service-learning definitie voor en bespreken de drie kerncomponenten van service-learning praktijken: engageren, leren en reflecteren. Ze beschrijven de meerwaarde van service-learning voor de verschillende betrokken actoren, en wijzen op de belangrijkste aandachtspunten in de ontwikkeling van een kwaliteitsvolle service-learning praktijk. Ten slotte bespreken ze ook kort de internationale trends en hoe service-learning in Vlaanderen daarbinnen past, en breken ze een lans voor service-learning als waardevol en waarden-vol onderwijs.

Deel twee van het boek zoomt in op service-learning als pedagogie. De hoofdstukken in dit deel bieden je handvaten om zelf met service-learning aan de slag te gaan in je eigen onderwijspraktijk.

In hoofdstuk twee reiken Nele De Witte (Karel de Grote Hogeschool), Charlotte Haesevoets (Universiteit Hasselt) en Rebecca Ressler (Thomas More Hogeschool) je enkele ingrediënten aan voor **de ontwikkeling van een succesvol service-learning vak**. Onder andere de motivatie van docent en student, de identificatie van een relevant maatschappelijk probleem, leer- en vormingsdoelen, en de begeleiding door de docent doorheen het vak maken deel uit van het recept voor een kwalitatief service-learning vakontwerp. De auteurs geven je ook enkele randvoorwaarden mee om tot een kwaliteitsvol service-learning vak te komen en staan stil bij de belangrijkste aandachtspunten.

Marie-An Knops (KU Leuven), Franne Schepers (Universiteit Hasselt) en Aaron Soens (Odisee Hogeschool) duiken in hoofdstuk drie dieper in de **reflectiecomponent van service-learning**. Wat is reflectie en wat is de meerwaarde ervan? Hoe kan reflectie vorm krijgen? De auteurs nemen je mee op een tocht door de wondere wereld van reflectie. Ze duiden op het belang van reflectie als verbinding tussen het leren en engageren en om studenten te helpen om hun eigen persoonlijke verhaal te articuleren en in perspectief te plaatsen. Aan de hand van de metafoer van een bergtocht reiken de auteurs je enkele concrete handvaten aan voor de vormgeving en begeleiding van reflectie.

De vraag ‘Hoe service-learning evalueren?’ komt aan bod in hoofdstuk vier. Nicolas Standaert (KU Leuven) bespreekt de mogelijkheden en uitdagingen voor de **evaluatie van studenten bij service-learning vakken**. Hij verkent het potentieel

van evaluatie aan de hand van reflectie. Daarnaast reikt hij ook mogelijkheden aan om studenten op andere manieren te beoordelen, door observatie op locatie en door 360°-evaluatie, een holistische beoordeling van de student waarbij meerdere actoren in de evaluatie betrokken zijn. De auteur stelt ook het geven van punten in vraag en vestigt de aandacht op formatieve evaluatie als belangrijke leerkan in service-learning.

In hoofdstuk vijf richten Maaïke Mottart (Arteveldehogeschool) en Nicolas Standaert (KU Leuven) de aandacht op de **samenwerking met maatschappelijke partners**: Wie zijn de partners in service-learning? Hoe kan je maatschappelijke partners betrekken? Wat is de meerwaarde van service-learning voor hen? De auteurs verkennen de verschillende manieren waarop je maatschappelijke actoren kan betrekken bij service-learning activiteiten en wat de verwachtingen van partnerorganisaties zijn. De auteurs lichten toe hoe partnerschappen tot stand kunnen komen en hebben daarbij bijzondere aandacht voor het opzetten van strategische en duurzame partnerschappen tussen hogeronderwijsinstellingen en maatschappelijke partnerorganisaties.

In deel drie illustreren we hoe service-learning aansluit bij vijf actuele educatieve trends in hoger onderwijs: interdisciplinair leren, duurzaamheidseducatie, diversiteit, internationalisering en digitalisering. Voor elk van deze onderwijstrends tonen we de relevantie van de service-learning pedagogie.

In hoofdstuk zes breken Bram Pynoo (Hogeschool VIVES), Jan-Peter Sandler (KU Leuven), Eva Van Moer en Gerlinde Verbist (Universiteit Antwerpen) een lans voor service-learning als pedagogie om *wicked problems* op een inter-, multi- en transdisciplinaire manier te benaderen. Zij tonen service-learning als opportuniteit voor **interdisciplinair leren**. De auteurs bespreken de voordelen en aandachtspunten voor het ontwerp van interdisciplinaire service-learning en reiken enkele handvaten aan voor docenten om interdisciplinaire service-learning effectief te ondersteunen en te beoordelen.

Kathia Reynders (KU Leuven) en Kaat Somers (UCSIA vzw) zoomen in hoofdstuk zeven in op de kansen van **service-learning voor onderwijs voor duurzame ontwikkeling**. Vertrekkend vanuit de ontwikkelingsdoelstellingen (SDGs) en het 'Education for Sustainable Development' (ESD for 2030)-kader, tonen ze de verwevenheid van de service-learning pedagogie met duurzaamheidseducatie aan. De auteurs bespreken enerzijds hoe service-learning onderwijs voor duurzame ontwik-

keling kan versterken, en anderzijds hoe aandacht voor duurzaamheidsuitdagingen bestaande service-learning praktijken kan verdiepen.

In hoofdstuk acht bespreken Linde Moriau (Vrije Universiteit Brussel) en Mieke Schrooten (Odisee Hogeschool & Universiteit Antwerpen) de kansen die service-learning biedt om te leren over, in en door diversiteit. Dat doen ze aan de hand van het model van Stein. In hun hoofdstuk pleiten ze **voor diverssensitief en inclusief maatschappijbetrokken onderwijs**. Ze geven ook enkele concrete aandachtspunten mee voor inclusieve service-learning.

Hoofdstuk negen verbindt de service-learning pedagogie aan de internationale context: Bart Hofman (AP Hogeschool), Eva Van Moer, Gerlinde Verbist en Janus Verrelst (Universiteit Antwerpen) reflecteren over de kansen en risico's van **internationale service-learning**. In het hoofdstuk geven de auteurs concrete aanbevelingen voor relevante internationale uitwisseling in service-learning die waardevol is voor alle betrokkenen.

Kaat Somers (UCSIA vzw) licht in hoofdstuk tien toe hoe service-learning mee op de digitaliseringstrein van het onderwijs kan springen en toont hoe **e-service-learning** kan bijdragen aan een meer mensgerichte transitie naar een inclusieve digitale samenleving. In het hoofdstuk licht de auteur toe hoe je een effectieve integratie van technologie in service-learning praktijken kan verkrijgen, heeft ze aandacht voor de risico's en kansen van technologie in service-learning en staat ze stil bij aandachtspunten voor het ontwerpen van een succesvol e-service-learning vak.

In het vierde, concluderend deel houden Maaïke Mottart (Arteveldehogeschool) en Nicolas Standaert (KU Leuven) een pleidooi voor **service-learning als transformatieve onderwijsvorm**. Ze bespreken de mogelijkheden voor institutionele inbedding van de pedagogie en hoe service-learning als een pedagogie van grenzen kan bijdragen aan meer transformatief hoger onderwijs.

Het boek *Service-learning in hoger onderwijs – De samenleving als krachtige leeromgeving* is geschreven door partners in het Vlaams Netwerk voor Service-Learning in Hoger Onderwijs⁵, dat zich inzet voor de promotie en de verspreiding van de service-learning pedagogie in Vlaanderen. Het boek is gericht aan alle docenten en professionals die streven naar meer authentiek en maatschappijbetrokken onderwijs. We hopen met dit boek bij te dragen aan hoger onderwijs dat beantwoordt aan de nieuwe noden van onze samenleving en onze studenten.

Eindnoten

- 1 UNESCO, 2021
- 2 Asia Society & OECD, 2018; Beckers, Bamelis, Bisschops, Hermans, & Decancq, 2018; European University Association, 2021; Reynders, 2022
- 3 Hess & Ostrom, 2007
- 4 Herrington & Herrington, 2006; Mottart, 2023; Standaert, 2022
- 5 <https://www.servicelearningvlaanderen.be/>